Datum van inontvangstneming	:	26/09/2017

Zaak C-510/17

Samenvatting van het verzoek om een prejudiciële beslissing overeenkomstig artikel 98, lid 1, van het Reglement voor de procesvoering van het Hof van Justitie

Datum van indiening:

22 augustus 2017

Verwijzende rechter:

Okresný súd Bratislava II (Slowakije)

Datum van de verwijzingsbeslissing:

8 augustus 2017

Strafprocedure tegen:

ML

Voorwerp van de procedure

Recht op informatie in strafprocedures – Uitlegging van richtlijn 2012/13/EU – Artikelen 4 en 8, lid 2 – Uitlegging van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie – Artikelen 47 tot en met 49 – Recht van de aangehouden persoon op toegang tot de stukken van het dossier over het onderzoek – Geen toegang tot alle schriftelijke stukken – Geen mogelijkheid om bezwaar te maken tegen een dergelijk verzuim om informatie te verschaffen – Tenlastelegging van een ernstig misdrijf – Uitlegging van kaderbesluit 2004/757/JBZ van de Raad – Overeenstemming met het Unierecht van een bepaling van het wetboek van strafrecht die het de rechter niet toestaat een vrijheidsstraf op te leggen van minder dan 15 jaar – Begrip „criminele organisatie”

Voorwerp en grondslag van het verzoek om een prejudiciële beslissing

Uitlegging van het Unierecht, artikel 267 VWEU

Prejudiciële vragen

1) Is het in overeenstemming met artikel 4 van richtlijn 2012/13/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 mei 2012 betreffende het recht op

informatie in strafprocedures (hierna: „richtlijn 2012/13/EU"), met artikel 8, lid 2, van richtlijn 2012/13/EU, met het recht op vrijheid en zekerheid als vervat in artikel 6 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie (hierna: „Handvest"), met de rechten van de verdediging als bedoeld in artikel 48, lid 2, van het Handvest alsmede met het recht op een eerlijke procedure als bedoeld in artikel 47 van het Handvest dat de nationale autoriteiten aan de aangehouden persoon tijdens de detentieperiode niet schriftelijk alle (of volledig de) in artikel 4, lid 2, van richtlijn 2012/13/EU genoemde informatie (met name het recht op toegang tot de stukken van het dossier) verstrekken en evenmin toestaan dat dit verzuim om informatie te verstrekken wordt aangevochten overeenkomstig artikel 8, lid 2, van richtlijn 2012/13/EU? Ingeval deze vraag ontkennend wordt beantwoord, is deze schending van het Unierecht dan in enige fase van de strafprocedure van invloed op de rechtmatigheid van de vrijheidsontneming middels aanhouding en voorlopige hechtenis, en voorts op de voortzetting van de voorlopige hechtenis, gelet op artikel 6 van het Handvest en artikel 5, lid 1, onder c), van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden? Is het voor de beantwoording van bovenstaande vragen van belang dat aan de aangehouden persoon een ernstig misdrijf ten laste is gelegd waarop in de nationale wettelijke regeling een gevangenisstraf van minimaal 15 jaar is gesteld?

2) Is een nationaal voorschrift als artikel 172, lid 3, van het Slowaakse wetboek van strafrecht, dat illegale drugshandel strafbaar stelt, dat de rechter niet toestaat een vrijheidsstraf van minder dan 15 jaar op te leggen en dat geen mogelijkheid biedt om rekening te houden met het beginsel van individualisering van de straffen, in overeenstemming met artikel 4 van kaderbesluit 2004/757/JBZ van de Raad van 25 oktober 2004 betreffende de vaststelling van minimumvoorschriften met betrekking tot de bestanddelen van strafbare feiten en met betrekking tot straffen op het gebied van de illegale drugshandel, met het beginsel van loyale samenwerking als bedoeld in artikel 4, lid 3, van het Verdrag betreffende de Europese Unie (VEU) en artikel 267 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU), met de artikelen 82 en 83 VWEU, met het recht op een eerlijk proces als vervat in artikel 47 van het Handvest, met het in artikel 49, lid 3, van het Handvest geformuleerde beginsel van evenredigheid van de straffen alsmede met de beginselen van evenredigheid, eenheid, doeltreffendheid en voorrang van het Unierecht? Is het voor de beantwoording van deze vraag van belang dat de illegale drugshandel niet werd gepleegd in het kader van een criminele organisatie in de zin van het Unierecht? Heeft het begrip „criminele organisatie" in de zin van artikel 1 van kaderbesluit 2008/841/JBZ van de Raad van 24 oktober 2008 ter bestrijding van georganiseerde criminaliteit, gelet op de vaste rechtspraak van het Hof van Justitie over de voorwaarden voor de uniforme toepassing van het Unierecht, een autonome betekenis?

Redenen voor behandeling volgens de prejudiciële spoedprocedure

De Okresný súd Bratislava II (rechter voor het district Bratislava II), verzoekt het Hof overeenkomstig artikel 107 van het Reglement voor de procesvoering van het Hof van Justitie de prejudiciële verwijzing te behandelen volgens de spoedprocedure daar het gaat om een strafprocedure in het kader waarvan een preventieve beperkende maatregel is opgelegd, daar de voorlopige hechtenis van ML nog steeds van toepassing is en de voortzetting van de detentie afhankelijk is van het antwoord dat het Hof zal geven (C-296/08 PPU, [redacted] a; C-388/08 PPU, [redacted]; C-357/09 PPU, [redacted]; C-105/10 PPU, [redacted]; C-61/11 PPU, [redacted]). De verwijzende rechter vestigt voorts de aandacht op het arrest Milev (C-439/16 PPU), waarin het Hof het verzoek om de prejudiciële verwijzing volgens de spoedprocedure te behandelen heeft ingewilligd.

Aangevoerde bepalingen van het Unierecht

Verdrag betreffende de Europese Unie, artikel 4, lid 3

Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie, met name de artikelen 82 en 83

Handvest van de grondrechten van de Europese Unie, meer in het bijzonder de artikelen 6, 47, 48, lid 2, 49, lid 3

Richtlijn 2012/13/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 mei 2012 betreffende het recht op informatie in strafprocedures, met name artikelen 4 en 8, lid 2

Kaderbesluit 2004/757/JBZ van de Raad van 25 oktober 2004 betreffende de vaststelling van minimumvoorschriften met betrekking tot de bestanddelen van strafbare feiten en met betrekking tot straffen op het gebied van de illegale drugshandel, artikel 4

Kaderbesluit 2008/841/JBZ van de Raad van 24 oktober 2008 ter bestrijding van georganiseerde criminaliteit, artikel 1

Aangevoerde bepalingen van internationaal recht

Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, zoals gewijzigd bij de desbetreffende protocollen, ondertekend te Rome op 4 november 1950, artikel 5, lid 1, onder c), alsmede artikelen 4 en 6.

Aangevoerde bepalingen van nationaal recht

Wet nr. 300/2005, wetboek van strafrecht

§ 172

„(1) Eenieder die illegaal verdovende middelen, psychotrope stoffen, vergif of precursoren,

a) produceert,

b) invoert, uitvoert, vervoert of laat vervoeren,

c) koopt, verkoopt, ruilt, verwerft of

d) onder zich heeft, voor ongeacht welke periode,

of die dergelijke activiteiten mogelijk maakt, wordt bestraft met een gevangenisstraf van minimaal 3 en maximaal 10 jaar.

(2) Eenieder die het in lid 1 bedoelde misdrijf heeft gepleegd

a) en reeds eerder voor een dergelijk misdrijf is veroordeeld,

b) jegens personen die een behandeling voor drugsverslaafden ondergaan,

c) onder verzwarende omstandigheden,

d) jegens beschermde personen, of

e) op een zekere schaal,

wordt bestraft met een gevangenisstraf van 15 jaar.

(3) Eenieder die het in lid 1 bedoelde misdrijf heeft gepleegd

a) en daarbij zwaar lichamelijk letsel of de dood heeft veroorzaakt,

b) jegens een persoon onder de leeftijd van 15 jaar of middels een dergelijke persoon, of

c) op grote schaal,

wordt bestraft met een gevangenisstraf van minimaal 10 en maximaal 20 jaar.

(4) Eenieder die het in lid 1 bedoelde misdrijf heeft gepleegd

a) en daarbij zwaar lichamelijk letsel of de dood van meerdere personen heeft veroorzaakt,

b) in de hoedanigheid van lid van een gevaarlijke groep, of

c) op zeer grote schaal,

wordt bestraft met een gevangenisstraf van minimaal 20 en maximaal 25 jaar of met levenslang."

Wet nr. 301/2005, wetboek van strafvordering

§ 34, lid 6

„De voor de strafprocedure bevoegde rechterlijke autoriteit deelt de verdachte, ongeacht of deze in hechtenis zit of gearresteerd is, onverwijld schriftelijk een verklaring van diens rechten mee; van deze handeling wordt akte genomen. De verdachte mag deze verklaring gedurende de gehele periode van vrijheidsontneming behouden."

§ 69, lid 1

„De verdachte, de raadsman, het slachtoffer van het misdrijf, de belanghebbende, de gemachtigde, de door de rechter aangewezen voogd en, ingeval de rechtszaak aanhangig is, de officier van justitie, de functionaris die belast is met bemiddeling bij en toezicht op personen die in voorlopige vrijheid zijn gesteld, de gerechtsfunctionaris van hogere rang, de griffiefunctionaris alsmede de assistent van de officier van justitie zijn bevoegd de stukken van het dossier betreffende het onderzoek te raadplegen – met uitzondering van het verslag van de stemming en van het deel dat de gegevens bevat over de identiteit van beschermde getuigen, van bedreigde getuigen of van anonieme getuigen of over de identiteit van de undercoveragenten –, informatie daaruit te halen en aantekeningen te maken alsmede om op eigen kosten een kopie van de stukken van het dossier te maken of van delen ervan; de officier van justitie, de functionaris die belast is met bemiddeling bij en toezicht op personen die in voorlopige vrijheid zijn gesteld, de gerechtsfunctionaris van hogere rang, de griffiefunctionaris alsmede de assistent van de officier van justitie zijn vrijgesteld van betaling van die kosten. Dezelfde rechten geniet ook de wettelijke vertegenwoordiger van de verdachte, van het slachtoffer van het misdrijf of van de belanghebbende, indien de vertegenwoordigde personen geen rechtsbekwaamheid of beperkte rechtsbekwaamheid hebben. Hetzelfde geldt voor andere rechtssubjecten, met toestemming van de kamerpresident, en, gedurende de onderzoeksfase, met toestemming van voor de strafprocedure bevoegde rechterlijke autoriteit, mits dit noodzakelijk is om hun rechten te doen gelden."

§ 85, leden 1 en 2

„1. De van een misdrijf verdachte persoon kan worden gearresteerd door een politiebeambte wanneer is voldaan aan een van de voorwaarden voor toepassing van een maatregel van voorlopige hechtenis in de zin van artikel 71, leden 1 of 2, of wanneer het gaat om een verdachte in de zin van artikel 204, lid 1, ook al is er jegens hem nog geen enkele tenlastelegging geformuleerd. Voor arrestatie is voorafgaande toestemming van de officier van justitie vereist. Bij gebreke van een dergelijke toestemming is arrestatie alleen mogelijk wanneer er sprake is van een spoedgeval en het niet mogelijk is de voorafgaande toestemming af te wachten,

met name wanneer de betrokkene op heterdaad is betrapt of is aangehouden terwijl hij op de vlucht was.

2. Eenieder kan de persoonlijke vrijheid beperken van een persoon die op heterdaad is betrapt bij het plegen van een misdrijf, of die net een misdrijf heeft gepleegd, indien dat noodzakelijk is om diens identiteit te controleren, het vluchten te voorkomen, bewijs te verzamelen of het plegen van andere misdrijven te voorkomen; [degene die de aanhouding heeft verricht] is echter verplicht die persoon onmiddellijk over te dragen aan de politie, aan de militaire politie of aan de douaneautoriteiten."

Korte uiteenzetting van de feiten en het hoofdgeding

ML, geboren in 1986, wordt vervolgd wegens het plegen van een zeer ernstig misdrijf bestaande in de illegale vervaardiging van verdovende middelen en psychotrope stoffen, vergif en precursoren, het onder zich hebben ervan en de handel erin in de zin van artikel 172, lid 1, onder c) en d), en lid 3, onder c), van het wetboek van strafrecht (hierna: „WbSr"), deels als poging tot het plegen van dat misdrijf in de zin van artikel 14, lid 1, WbSr.

De strafzaak is aanhangig bij de Okresný súd Bratislava II (rechter voor het district Bratislava II). Op 9 oktober 2016 is ML door agenten van de Slowaakse politie en met toestemming van de officier van justitie aangehouden overeenkomstig artikel 85, lid 1, wetboek van strafvordering (hierna: „WbSv"). Tijdens zijn aanhouding is hem een schriftelijke verklaring van zijn rechten als aangehouden verdachte verstrekt, doch deze bevatte niet alle informatie als bepaald in artikel 4 van richtlijn 2012/13/EU, met name werd daarin niet het recht verkondigd van toegang tot de stukken van het dossier in de fase van de aanhouding. De aangehouden persoon kan worden bijgestaan door een raadsman, maar noch hijzelf noch de raadsman kan de stukken van het dossier betreffende het onderzoek raadplegen. Aan de aangehouden persoon komt dat recht pas toe nadat hem een strafbaar feit ten laste is gelegd. Anderzijds hebben de voor de strafprocedure bevoegde gerechtelijke autoriteiten niet het recht meegedeeld om bezwaar te maken tegen het verzuim om informatie te verstrekken. Bij beschikking van 11 oktober 2016 van de met het vooronderzoek belaste rechter is de voorlopige hechtenis van ML gelast; deze voorlopige hechtenis duurt nog steeds voort.

Het feit op grond waarvan de strafprocedure is ingeleid, was geen georganiseerde criminaliteit – het vormde geen samenzwering en is evenmin gepleegd door een lid van een terroristische of criminele organisatie in de zin van de nationale wettelijke regeling. ML heeft geen strafblad, heeft toegegeven het feit te hebben gepleegd, heeft berouw getoond en heeft het voornemen een rehabilitatieproces te volgen. Na afloop daarvan en na zijn reclassering wenst hij zich aan zijn gezin te wijden, met name aan de opvoeding van zijn minderjarige zoon. Niettegenstaande deze feiten, bepaalt het Slowaakse wetboek van strafrecht dat een gevangenisstraf

van minstens 15 jaar wordt opgelegd – of van minstens 10 jaar, in het geval van een (soort van) zogenoemde „transactie" („plea bargain"; strafvermindering in ruil voor een schuldbekentenis; beslissing waarbij de vervolging wordt beëindigd, welke beëindiging alleen door de officier van justitie kan worden beslist, en wiens bezwaar daartegen niet kan worden hersteld of betwist).

Korte uiteenzetting van de motivering van de verwijzing

Ontvankelijkheid van het verzoek om een prejudiciële beslissing

Volgens de verwijzende rechter vinden in casu het Unierecht en het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie (hierna: „Handvest") toepassing, in het bijzonder gelet op de juridische overwegingen van advocaat-generaal J. Kokott in de zaken C-73/16 en C-122/15. In deze context noemt de verwijzende rechter ook artikel 51 van het Handvest en het arrest van 6 maart 2014, [redacted] (C-206/13, EU:C:2014:126, punt 25), alsmede het verzoek om een prejudiciële beslissing dat is ingediend door de Protodikeio Rethymnis, op 17 augustus 2016, in de strafzaak tegen K (C-475/16).

Eerste prejudiciële vraag

Met de eerste prejudiciële vraag wenst de verwijzende rechter in wezen van het Hof te vernemen of het verzuim om volledig en nauwkeurig alle informatie schriftelijk mee te delen die overeenkomstig artikel 4 van richtlijn 2012/13/EU aan de aangehouden persoon moet worden meegedeeld, van invloed is op de rechtmatigheid van de aanhouding zelf en van het voortduren van de voorlopige hechtenis, met name in het licht van de verplichting van de rechter om de rechtmatigheid ervan in elke fase van de procedure te onderzoeken. De verwijzende rechter meent dat een onvolledige verklaring van rechten de aanhouding, de daarop volgende maatregel tot voorlopig hechtenis en de handhaving ervan niet zonder meer onrechtmatig kan maken, vooral indien de aangehouden persoon van meet af aan wordt bijgestaan door een raadsman en de legitimiteit van de maatregel tot voorlopige hechtenis ook door een hogere rechter is beoordeeld. Volgens de verwijzende rechter is voor de handhaving van de voorlopige hechtenis ook van belang dat het gaat om een drugsmisdrijf waarop een gevangenisstraf staat van minimaal 15 en maximaal 20 jaar, dat wil zeggen een bijzonder ernstig misdrijf.

De verwijzende rechter verwijst naar artikel 3, lid 1, onder c), van richtlijn 2012/13/EU, waarin is bepaald dat de lidstaten erop toezien dat verdachten of beklaagden onverwijld informatie krijgen over ten minste de in het vervolg van deze bepaling genoemde procedurele rechten, zoals die van toepassing zijn op grond van het nationale recht, opdat deze rechten daadwerkelijk kunnen worden uitgeoefend, met name het recht op informatie over de beschuldiging overeenkomstig artikel 6.

De verwijzende rechter meent dat deze richtlijn artikel 82 VWEU als grondslag heeft, dat voorziet in binnen de Europese Unie toe te passen minimumvoorschriften, en verwijst in het bijzonder naar de overwegingen 9 tot en met 11 van die richtlijn. Hoewel het voorts juist is dat deze richtlijn aan de verdachte in alle fasen van de strafprocedure het recht waarborgt om alle informatie over de strafprocedure te krijgen indien deze informatie dient om het eerlijke verloop van de procedure te waarborgen, alsmede het recht op toegang tot alle stukken van het dossier betreffende het onderzoek, kan schending ervan de voorlopige hechtenis of de aanhouding niet onrechtmatig maken. Evenmin kan de niet-inachtneming van het bepaalde in artikel 8, lid 2, van richtlijn 2012/13/EU een grond voor onrechtmatigheid van de voorlopige hechtenis of de aanhouding zijn.

Volgens de verwijzende rechter is het juist dat krachtens de nationale regeling aan de aangehouden persoon niet het recht toekomt om de stukken van het dossier betreffende het onderzoek te raadplegen, doch in het onderhavige geval is in een volgende stap de tenlastelegging geformuleerd en wordt in de nationale regeling aan de verdachte wel het recht van toegang daartoe toegekend – en ML heeft inderdaad toen de verklaring van rechten ontvangen in die zin.

Tweede prejudiciële vraag

Met de tweede prejudiciële vraag wenst de verwijzende rechter in wezen van het Hof te vernemen of in de nationale regeling vastgelegde grenzen van de gevangenisstraffen (in casu de minimumstraf van 15 jaar en de maximumstraf van 20 jaar) voor een drugsmisdrijf, in overeenstemming zijn met artikel 49, lid 3, van het Handvest, dat het recht op een evenredige straf waarborgt. Die rechter verzoekt het Hof ook te verduidelijken of een dergelijk concept van strafbegrenzing voldoet aan kaderbesluit 2004/755/JBZ van de Raad.

De verwijzende rechter merkt op dat artikel 83 VWEU rechtstreeks in de harmonisering van de bestrijding van drugsmisdrijven voorziet; de bestrijding van dergelijke criminaliteit heeft een grensoverschrijdende dimensie en behoort tot de doelen van de Europese Unie.

De verwijzende rechter constateert dat er een duidelijk en ongerechtvaardigd verschil bestaat tussen de strafrechtelijke sancties op het niveau van de lidstaten van de Europese Unie en vestigt de aandacht op het feit dat hetzelfde strafbare feit in Slowakije wordt bestraft met een gevangenisstraf van 15 tot 20 jaar, en in Oostenrijk, de aangrenzende staat, met een gevangenisstraf van 1 tot 15 jaar. Het gaat om een wederzijdse onevenredigheid die enerzijds tot verplaatsing van criminaliteit naar het grondgebied van de andere lidstaat kan leiden en anderzijds afbreuk kan doen aan de uniforme toegang tot criminaliteitsbestrijding en reclassering van de daders. Er is tevens sprake van een analoge onevenredigheid met de aangrenzende Tsjechische Republiek. De verwijzende rechter wijst specifiek op de moeilijkheden in verband met de erkenning van dergelijke beslissingen en op het beginsel van de individualisering van straffen.

De straf die is voorzien in de nationale rechtsorde is onevenredig streng in verhouding tot de aard van het gepleegde strafbare feit en volgens de verwijzende rechter leidt een dermate onevenredige straf niet tot sociale re-integratie, maar tot rebellie. De verwijzende rechter meent dat in dit verband de conclusie van advocaat-generaal Yves Bot in de zaak Beškov (C-171/16) juridisch relevant is, en staat stil bij de punten 47 tot en met 49 daarvan, betreffende de functie en de aard van de staf, alsmede betreffende het belang van de individualisering van sancties.

De verwijzende rechter verwijst tevens naar het voorstel voor een richtlijn van het Europees Parlement en de Raad betreffende de strafrechtelijke bestrijding van fraude die de financiële belangen van de Unie schaadt (COM/2012/363 final), en citeert de volgende passage:

„*Uit de effectbeoordeling bij dit voorstel blijkt dat deze onderlinge verschillen het beleid dat de Unie voert ter bescherming van haar financiële belangen, minder doeltreffend maken*. Als alle lidstaten dezelfde definities van strafbare feiten zouden toepassen, zou de kans op afwijkende praktijken afnemen. Gemeenschappelijke definities zouden namelijk zorgen voor een uniforme interpretatie en voor gelijke voorwaarden voor vervolging. Ook zouden zij de afschrikkende werking versterken, de handhaving van de betrokken bepalingen vereenvoudigen en het minder aantrekkelijk maken voor potentiële daders om voor hun onwettige activiteiten naar meer coulante rechtsstelsels binnen de Unie uit te wijken."

Volgens de verwijzende rechter wordt in het voorstel voor een richtlijn precies de harmonisatie van straffen genoemd en de aandacht gevestigd op de verscheidenheid van de strafrechtelijke sancties. Weliswaar gaat het in deze context om de bestrijding van belastingfraude, maar de grondslag van deze bestrijding is zijns inziens dezelfde als die van de bestrijding van illegale drugshandel, te weten artikel 83, lid 1, VWEU.

De verwijzende rechter acht ook juridische relevant het feit dat de nationale regeling in het kader van de individualisering van de straf evenmin toestaat rekening te houden met de omstandigheden die het onderhavige geval kenmerken en die de basis vormen voor de reclassering van de dader en voor diens terugkeer tot de samenleving, met dien verstande, anderzijds, dat de straf de gezinsleden – in casu de minderjarige zoon van de verdachte – zo min mogelijk dient te treffen.

In casu trekt de verwijzende rechter met zijn vraag niet de maximumgrens van de straf in twijfel, maar de minimumgrens, die het de rechter niet toelaat een geïndividualiseerde straf op te leggen. Er bestaat zijns inziens twijfel over de verenigbaarheid van de aldus vastgestelde grens met artikel 4 van kaderbesluit 2004/757/JBZ, met name in het licht van overweging 5 ervan, die luidt: „*De door de lidstaten voorziene straffen, met inbegrip van vrijheidsstraffen, dienen doeltreffend, evenredig en afschrikkend te zijn*. Om de straf te bepalen, dient rekening te worden gehouden met feitelijke gegevens, zoals de hoeveelheden en

de aard van de verhandelde drugs en de vraag of het strafbare feit in het kader van een criminele organisatie is gepleegd".

In dit verband vraagt de verwijzende rechter het Hof of [het begrip] „criminele organisatie" als bedoeld in artikel 1 van kaderbesluit 2008/841/JBZ van de Raad van 24 oktober 2008 ter bestrijding van georganiseerde criminaliteit, een autonome strekking heeft in het licht van de vaste rechtspraak van het Hof over de voorwaarden voor de uniforme toepassing van het Unierecht en bijgevolg of rekening moet worden gehouden met de nationale regeling.

Volgens de verwijzende rechter zijn de betrokken bepalingen van het wetboek van strafrecht duidelijk in strijd met het evenredigheidsbeginsel, mede gelet op het arrest van 4 mei 2016, Pillbox 38 (C-477/14, EU:C:2016:324, punt 48 en aldaar aangehaalde rechtspraak), en op de conclusie van advocaat-generaal J. Kokott in zaak C-73/16, die het evenredigheidsbeginsel als bestanddeel van het doeltreffendheidsbeginsel ziet [punt 50].

De verwijzende rechter brengt vervolgens in herinnering, in het bijzonder onder verwijzing naar het arrest van 8 mei 2014, H.N. (C-604/12, EU:C:2014:302, punt 41 en aldaar aangehaalde rechtspraak), dat het bij het ontbreken van toepasselijke Unievoorschriften, op basis van het beginsel van procedurele autonomie van de lidstaten, aan de nationale rechtsorde staat om de procedurevoorschriften vast te stellen voor beroepen die ertoe strekken de bescherming van de krachtens het Unierecht aan particulieren toekomende rechten te waarborgen.

Ten slotte merkt de verwijzende rechter op dat bij de beoordeling of een nationale regel de toepassing van het Unierecht onmogelijk of uiterst moeilijk maakt, moet worden gekeken naar de plaats van die regel in de gehele procedure; in dat opzicht moet met name rekening worden gehouden met de beginselen die ten grondslag liggen aan het nationale stelsel van rechtsbescherming, bijvoorbeeld de bescherming van de rechten van de verdediging, het rechtszekerheidsbeginsel en het goede verloop van de procedure (zie in die zin met name arresten van 14 mei 1995, [redacted], C-312/93, EU:C:1995:437, punt 14; 10 april 2003, [redacted], C-276/01, EU:C:2003:228, punt 66, en 20 oktober 2016, [redacted], C-429/15, EU:C:2016:789, punt 42).